

ŞEKİHANOVLAR EVİNİN DUVAR RESİMLERİNİN RESTORASYON VE KONSERVASYON AŞAMALARI

"HOUSE OF SHEKIKHANOV'S" IN THE RESTORATION AND CONSERVATION OF THE MURAL PAINTINGS

Abdulkadir ÖZDEMİR *

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İskilip MYO, TÜRKİYE,

e-mail: abdulkadirozdemir@hitit.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-9118>

Geliş Tarihi: 28 Eylül 2019; Kabul Tarihi: 30 Ekim 2019

Received: 28 September 2019; Accepted: 30 October 2019

ÖZET

Azerbaycan'ın Şeki ilinde yerleşen Şeki Han sarayı ve Şekihanovlar evinin duvar resimlerinde tasvir edilmiş birçok eşsiz portre tasvirlerini görebilirsiniz. Şekihanovların evinin restorasyonuna 2012 yılının Kasım ayında başlandı. Restorasyon ve Konservasyon uygulamalarının danışmanlığına Bakü Güzel Sanatlar müzesinin uzman restoratör –konservatörü Natik SAFAROV görevlendirildi. Kerpiçten inşa edilen ev, 6 oda, 2 balkon ve 4 koridordan oluşmaktadır, pencereleri ise Şebeke tekniği (Çivi kullanılmadan ahşap ve renkli camlardan oluşturulan pencereler) ile yapılmıştır. Alanı 700 m² olan tarihi yapının restorasyonu Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapıldı. Tarihi yapının restorasyon ve konservasyonu 8 Ağustos 2013 yılında tamamlandı. Restorasyonu tamamlanan yapı ziyarete açılmıştır.

Anahtar Kelime: Restorasyon, Konservasyon, Duvar Resmi, Şekihanovların Evi

ABSTRACT

Images of the perfect portrait, the figuratively with plot paintings examples of human in the city of Sheki, palace of Sheki Khans and you can see House of Shekikhanovs. The restoration of the House of Shekikhanov's began in November 2012. At the beginning of the restoration work, art-restorer, higher degree Natig Safarov worked. Home, was built with unbaked brick 6 rooms, four corridor and consists from of two balconies, the network has been carried out in the style of windows. The area is 700 square meters and the restoration of the monument, was done by order of the Ministry of Culture and Tourism. The restoration and conservation of the monument and mural paintings was completed in 8 August 2013. One of the rooms is decorated with special paintings and was used as guest room.

Key Words: Restoration, Conservation, Mural paintings, House of Shekikhanov's

1. GİRİŞ

Azerbaycan’da duvar resimlerinin tarihi Qobustan kaya üstü tasvirlerine dayanmaktadır. M.Ö. 5.- 4.yy Azerbaycan arazisinde bulunan tarihi yaşam yerlerinde evlerin çamur duvarlarına kırmızı okra boyası ile geometrik süslemeler tasvir edilmiştir. Mingeçevir ilinde bulunan duvar resimlerinde geometrik figür ve 3 yapraklı çiçek tasviri, Ören-kale alanında fresk kalıntısı, Kafkas Albania’sında ise Midiya’nın ibadet yerlerindeki duvar resimlerinin örnekleri, Azerbaycan arazisinde bulunan geometrik desenli ve konulu duvar resimlerinin yaygınlığına tanıklık etmektedir. Ortaçağ’da kamu binaları ve yerleşim bölgelerinin mimarisinde duvar resimlerini dekorasyon olarak kullanılmasını arkeoloji bilimi ve yazılı kaynaklar ortaya çıkarmaktadır. Maalesef bu duvar resimleri günümüze ulaşmamıştır.

Yazılı kaynaklar 15-17. yy farklı yapılarıdaki duvar resimleri ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu tasvirlerin konusu ve özellikleri ile ilgili yorum yapmak mümkün değildir. Duvar resimlerinin yapılış tekniğine benzerliği olan seramik üzerindeki tasvir ve minyatür boya sanatı, çok az da olsa bu alandaki boşluğu doldurmaktadır (Керимов К. “Стенная Роспись”. Баку: Язычы, 1983, s 3-5.).

Azerbaycan’da tasviri sanat dalının son dönemlerinde de, duvar resminin varlığı görülmektedir. Ancak mimari yapıların iç mekanlarını süsleyen duvar resimlerinin yerine, renkli sırlı çini panolar yer almaya başlamıştır. Belirtmek gerekir ki, yapım tekniğine göre daha basit ve maddi açıdan daha ucuz maliyetli olan duvar resimleri varlığını eş zamanlı sürdürmekteydi. Duvar resimleri daha çok saraylarda ve dini ibadet yerlerin iç mekanlarında kullanılmaktaydı. 12-17.yy şehirleşmenin ve mimari yapıların geliştiği o dönemlerde, halı sanatı ve dekoratif-tatbiki sanat alanları ile birlikte şüphesiz ki, duvar resimleri de gelişmekteydi. Duvar resimlerinin farklı üslup ve türleri özellikle, portre ve konu içeren kompozisyonların çok geliştiğini görmekteyiz (Керимов К. “Стенная Роспись”. Баку: Язычы, 1983, s 6-7.).

18-19.yy duvar resimleri saray ve ibadet yerlerinin iç mekanlarını süslemekle birlikte, evlerin duvarlarında da uygulanmaya başlandı. Çini yapımının maliyetinin yüksek olması, evlerde duvar resimlerinin daha çok yapılmasına neden oldu. Bu sebeple o dönemin muhteşem yapılarından sayılan İrevan hanlığındaki ‘Serdar’ sarayı, Şekideki Şeki hanlarının sarayı ve Şekihanovlar’ın evinin iç mekanlarında duvar resimlerine geniş yer verilmişti.

18. yy başlayarak duvar resimleri yaygınlığı, çini sanatını (kaşı) iç mekanlarda dekor amacıyla kullanımını azaltmıştır.

18-19. yy ait Azerbaycan’ın Şeki, Lahıç, Şuşa ve Ordubad gibi illerinde bulunan evlerin ve kamu yapılarının iç mekanlarında korunarak günümüze kadar gelen, belirli konu içeren duvar resimlerinin sanatsal değerlerini ve gelişim özelliklerini görebilmekteyiz.

Sonuç olarak, Azerbaycan’daki duvar resimlerinde orta yüzyıl minyatür boya sanatında olduğu gibi, özellikle “dünyevilik” konusu üstünlük elde etmektedir. Diğer taraftan ise, duvar resimleri konusuna, dekoratif üslubuna ve renkli desen zenginliğine göre halı, kalemkar ve nakış sanatından beslendiğini görmekteyiz (Керимов К. “Стенная Роспись”. Баку: Язычы, 1983, s 37-38).

2. “ŞEKİHANOVLAR EVİ” NİN TARİHİ VE DUVAR RESİMLERİNİN SANATSAL ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan’ın duvar resimlerinde fantastik ve ya reel hayvan ve kuş tasvirleri, aynı zamanda masal kahramanlarının tasvirleri ile birlikte, portre ve konu içeren tasvirlerle de rastlanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, özellikle yüksek sanatsal değere sahip konulu tasvirler günümüze kadar çok az korunmuştur.

Mükemmel portre tasvirlerine ve insan konulu duvar resmi örneklerine Şeki ilinde bulunan Şeki hanlarının sarayında ve Şekixanovlar evinde görmek mümkündür. Şeki ilinin “Oda eşiği mahallesi” ve “Kadirbeyova” sokağında mevcut olan, envanter numarası 313 olan Şekihanovlar evi 1968 Yılından itibaren “Yukarıbaş Koruk Arazisi” sınırları içerisinde korunmaktadır (Azizov A. “Sivil Mimarının Azerbaycan Hanlıkları Devrinden Önemli Örneği: Şekihanovlar Evi (Mimari ve Resim Üslubu Üzerine Bazı Görüşler) Ankara, 2013, s 2.). Yapı Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Meclisi 02 ağustos 2001 tarihinde 132 numaralı kararıyla önemli mimari yapı niteliği kazanmıştır. Şekihanovlar evi 1765-1766 yıllarında Muhammed Hüseyin Han tarafından yaptırılmıştır (Rövşen İ. “Tarih Karşısında Mesuliyet”. Şeki Belediyesi gazetesi. 2013. s 1.). Şeki kalesinden kısmen uzakta bulunan bu muhteşem ev kendi ölçüsüne göre Şeki hanlarının sarayından küçüktür.

Şekihanovlar evi halkın yaşadığı ev tipinden saray tarzı ev tipine geçiş halindedir. İki katlı yapı Şeki halk evlerinin sanatsal özelliklerini kendinde korumakta, aynı zamanda iç mekandaki dekoratif süslemelerin zenginliğine göre saray tipli yapılara benzemektedir (Resim 1. a,b)

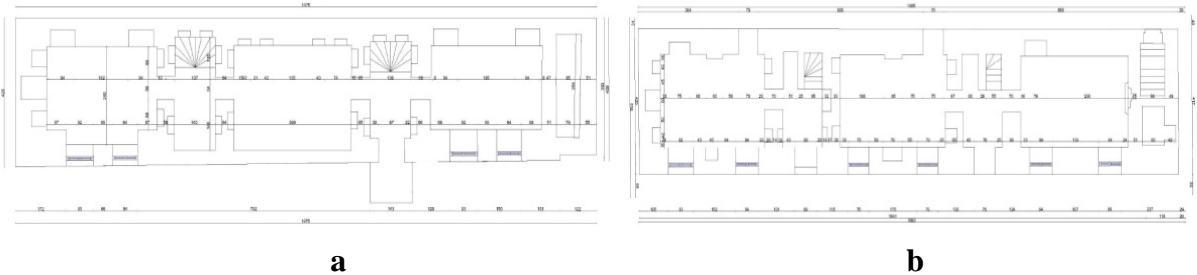
Resim 1. a, b.Şekihanovlar evinin genel görünüşü ve planı



Kaynak: Гаджиева С. Х. “Дворцовые сооружения города Шеки”. АМІТ 3(20) 2012, s 12.

Evin duvarlarında oyuklar vardır. Yapının planında odaların: misafir ve konaklama mekanlarına ayrıldığı görülmektedir. Yapının her katı 3 odadan ve yan odalara birleşen büyük olmayan iki koridordan oluşmaktadır. Birinci kattan ikinci kata çıkan merdivenler koridorda bulunmaktadır. Birinci kattaki odalar kışın yaşama alanları olması sebebiyle, burada ısıtıcı ocaklar yerleştirilmiştir. Birinci kattaki merkezi oda yaşayış alanı, yan odalar ise mutfak ve diğer işler için ayrılmıştır. Evin ikinci katı bütünlükte misafirler için ayrılmıştır. İkinci kattaki duvar resimli oda misafir odası, diğer iki oda ise konaklama odası olarak belirlenmiştir. Yapının bir tarafından duvarı komşu yapıya dayanmaktadır. Şeki iline karakteristik olan yapının yerleştiği alan çok az ileri çıkmaktadır, arka ve yan duvarları kerpiç ve çay taşlarından örülmüştür. Restorasyon esnasında statik problemi olan alanlarda yok olmuş kerpiç yerine tuğlalar sınırlı ölçüde eklenmiştir (Resim 2 a,b).

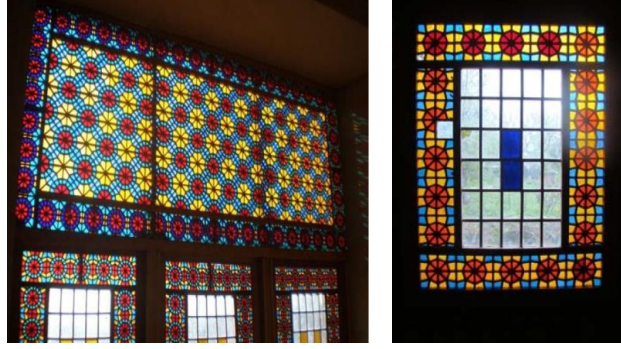
Resim 2. a, b. Şekihanovlar evinin birinci (a) ve ikinci (b) katının planı.



Kaynak: АЛОСМАНОВА М. “Традиционные жилые дома города Шеки (XIX Век)”. Баку, s 7.

Odaların zengin süslemeleri ile yanaşık yapının ön cephesini kapsayan çok renkli camlardan yapılmış çivi kullanılmadan hazırlanan ahşap ve renkli cam konstrüksiyon pencereler-şebeke tamamlamaktadır. Ön cephenin merkezi büyük şebeke ile süslenmiştir. Renkli camlardan geçen ışık duvarlarda, yerlerde ve tavanda renklerin yansımaları oluşturmaktadır. (Resim 3)

Resim 3. Şekihanovlar evinin şebeke – pencere süslemeleri.



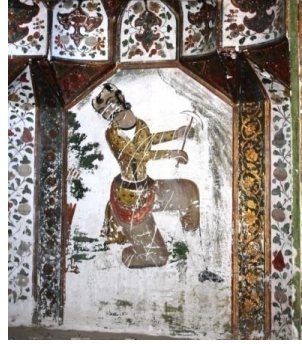
Şekihanovlar evinin ön cephesinin alt kısmının basit konstrüksiyonu, alt kattaki yaşayış odalarının süslemesine çok uygun gelmektedir, bu alanda desen ve süsleme yok derecesinde, hatta ısıtıcı olarak kullanılan ocaklarda hiç desen süslenmeleri mevcut değildir. İkinci katın salonunun iç mekanında enine yerleştirilen desen süslemeli olan ocak yer almaktadır. Ocak zengin ve simetrik desenlerle süslenmiştir. Bu süslemeler halkın yaşadığı evlerin süslemeleri ile de uygunluk oluşturmaktadır. Ocakların köşelerinde ise duvarda derin olmayan, desenlerle süslenmiş gömme dolaplar mevcuttur.

18. yy sonlarında Firuz isimli bir ressam tarafından resmedilen ikinci katın misafir odasındaki duvar süslemeleri günümüze kadar korunmuştur (Kerimov K, Efendiyev R., N. Rzayev, Habibov N. "Azerbaycan İncenanatı". Bakı. 1992. s 201-202). Evin mimarisi, duvar resimleri ve kullanılan malzemelerin benzerliği, Şeki hanlarının sarayı ile aynı dönemde inşa edildiği görülmektedir. Şeki kalesinden kısmen uzakta yerleşen bu muhteşem ev kendi ölçüsüne göre de Şeki hanlarının sarayından küçüktür. 20. yy başlarında bu yapıda sadece bir oda süslemeli idi. Muhammed Hüseyin hanın idamından önce yazdığı şiirde "müzeyyen odam kaldı düşmana" ifadesini yazmıştır. Muhammediye tarikatına ait bir kitapta ise yazılmaktadır, Muhammed Hüseyin han "süslemeli oda" da tutuklanmıştır. Bu ise o anlama gelmektedir ki, yapının sadece 1 odası süslemeli olmuştur ve buna göre de yapı "Süslemeli oda", ve ya "Müzeyyen oda" isimlendirilmiştir (Rövşen İ. "Tarih Karşısında Mesuliyet". Şeki Belediyesi gazetesi. 2013. s 1). Şekihanovlar evini İlu Sultanlarından olan bir şahıs tarafından 19. yy içerisinde Tebriz'de tahsil almış bir ustaya restorasyon edildiği, daha sonraki dönemlerde 1967-68 ve 1985-86. yıllarda ise belirli restorasyon ve konservasyon uygulamalarının yapıldığı bilinmektedir (Azizov A. "Sivil Mimarının Azerbaycan Hanlıkları Devrinden Önemli Örneği: Şekihanovlar Evi (Mimari ve Resim Üslubu Üzerine Bazı Görüşler). Ankara, 2013, s 3).

Şekihanovlar evinin ikinci katının salonunun duvarlarında iki sıra farklı konulu resimler yapılmıştır. Duvarın birinci sırasında 7 gömme dolap içerisinde 12. yy yaşamış büyük şair Nizami Gencevi'nin ölmez manzumeleri ("Yeddi Güzel", "Leyli ve Mecnun") 7 kahramanın tasviri verilmiştir. Manzume kahramanlarının tasvirlerinin üst kısmı çok da zor olmayan süslemeli stalaktit ile örtülmüştür. Tasvirlerdeki kahramanların dördü çiçeklerle çevrelenmiş oval içerisinde belinden yukarı, üçü ise figürün tam uzunluğunda tasvir edilmiştir. Tasvirlerin fonunda çok sade biçimde tasvir edilen ağaç ve ya yapılardan oluşan manzara tasvirleri yer almaktadır. Portre tasvirlerinin sanatsal çözümü ve boya ile yapım tekniği tamamı minyatür sanatı gibi dekoratif özellikler taşımaktadır. Çok nadir durumlar dışında, tasvirlerde ışık ve

gölge kullanılmamıştır. Renkler belirli tonlardadır, renk geçişleri yoktur. Portreler arasında Bisütun dağını parçalayan efsanevi Ferhat'ın tasviri daha çok ilgi görmektedir. (Resim 4)

Resim 4. Şekihanovlar evi. Ferhat'ın Bisütun dağını parçalayan sahnenin duvar resmi



Restorasyondan önce



Restorasyonda sonra

3. “ŞEKİHANOVLAR EVİ”NİN DUVAR RESİMLERİNİN RESTORASYONU VE KONSERVASYONU AŞAMALARI

Şekihanovlar'ın evi uzun yıllar boyunca korunaksız harabe gibi yaşamını sürdürmüştür. Yapı 1970 yıllara kadar şahıs mülkiyetinde olmuştur. Daha sonraları devlet satın alma yoluyla yapıyı kültürel miras envanterine kazandırmıştır (İsabalayeva İ. Makale. Trend/muhbir Bakü. 2 Eylül, 2013).

Yapı şahıs mülkiyetinde olduğu dönemlerde genç araştırmacılar için her zaman kapalı olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham ALİYEV 13 Nisan 2006 yılında tarihi yapının restorasyonu ve konservasyonuna başlanması kararını almıştır. Restorasyon ve Konservasyon uygulamalarına başlanılmadan önce, tarihi eserin teknik ve restorasyon bozulmalarına dair rapor hazırlandı. Rapor esnasında yapının çatısının tamamen bozulduğuna ve yağmur sularının yapıya büyük oranda zarar verdiğini gözlemlemektediriz. Aşırı neme maruz kalan kerpiç esaslı duvarlarda parça kayıpları ve deformasyonların oluşmuştur. İç mekanda boya katmanları ve sıvalar dökülmüş, ikinci kattaki duvar resimleri Vandalizm sonucu tahrip olmuştur (Resim 5).

Resim 5. Şekihanovlar evi. Restorasyondan önce.



Yapıda fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmaların büyük oranda tahribatı görmekteyiz. (Resim 6)

Resim 6. Şekihanovlar evi. Restorasyon öncesi.



700 m² olan yapının restorasyonuna Kasım 2012 yılında başlandı. Restorasyon ve konservasyon uygulamaları uzman restoratör ve konservatörler tarafından yapıldı. İkinci katın duvar süslemelerinin restorasyonu restoratör ve konservatör Natik SAFAROV ve ekibi tarafından yapıldı. Öncelikle yapının statik sorunları çözüldü ve dış duvarları güçlendirildi. Daha sonra yağmur sularına ve dış faktörlere karşı çatı katı onarıldı. Şebeke pencereler, kapılar ve sökülmüş duvarlar yapının gelenekselde kullanılan yapım tekniğine ve hammaddesine uygun malzemelerle onarıldı.

Duvar resimlerinin restorasyonuna 25 Mayıs 2013 yılında başlandı. Duvar resimlerinin restorasyonuna başlanılmadan önce, duvar resminin yapım tekniği, boya-pigment analizi, bozulmaları ve uygulanacak restorasyon ve konservasyon metotları belirlendi. Duvar resminin yapım tekniğinde tempera boya: mineral toprak boyalar ve yumurta sarısından oluşan boya kullanıldığı belirlenmiştir. Boyalar kuru sıva üzerine uygulanmıştır (Гафарова Г. Стенные Росписи Азербайджанской Архитектуры 18-19 веков. Баку, 2013. s 2). Şekihanovlar'ın evinin duvar resimleri secco tekniğinde yapılmıştır. Freskten farklı olarak (ıslak sıva üzerine suda çözülen boya ile tasvire fresk deniliyor) *secco* kuru sıva üzerine icra olunan duvar resmidir. *Secco* tekniği *gummi arabicus* ve ya yapışkan gibi bağlayıcılar ve pigmentle oluşan karışımın direk kuru sıva üzerine tatbikine denilmektedir. Çoğu zaman secco tekniği cipsüm (gips) (CaSO₄) kalın şekilde intonaco tabakasına sürülmektedir. Duvar resimleri özellikle 3 tabakadan oluşmaktadır. İlk tabaka kaba ve yardımcı hazırlık tabakası olan *arriccio*, ikinci tabaka ince ve oldukça düzgün olan *intonaco* ve en üst katman ise *boya-pigment* (paint layer) tabakası sırayla bir-birinin üzerine yerleştirilir (Akyol A. A, Demirci Ş, Kadioğlu Y. K, Türkmenoğlu A. "Zeugma Arkeolojik alanı A bölgesi. Duvar Resimleri analizleri: Birinci aşama". Ankara, 2005. s 3). Şekihanovlar evinin duvar resimlerinin dökülen boya (boya pigmenti ve sıva) örnekleri laboratuvar analizlerine verilmiştir. Duvar resimlerinin bir çoğunun tek katman olduğu belirlenmiştir.

Belirttiğimiz gibi, Şekihanovlar evi özellikle kerpiçten örülmüştür. Daha sonraki tamiratlarda bazı yerler tuğla ile değiştirilmiştir. Yapıyı incelediğimizde daha çok kerpiçten yapıldığını gözlemlemekteyiz, aynı zamanda kilin samanla ve balçıkla karıştırılarak hazırlanan malzeme ile duvarların sıvandığını da gözlemlemekteyiz. Bu karışıma halk arasında *kec* de denilmektedir. (Resim 8)

Resim 8. Kec Sıva



Şekihanovlar evinin duvar resimlerinin visual (görünüşün) ve mikroskopik analizleri yapılmıştır. Eksik tasvirlerin yerleri belirlenip projelendirilmiştir. Analizler tamamlandıktan sonra, restorasyon öncesi genel ve detay fotoğraflama ve belgeleme çalışmaları başlatılmıştır. Restorasyon ve konservasyonda kullanılan boya içerikleri belirlenmiş ve hazırlanmıştır. Isı ve nem normatiflerine uygun olmayan koşullarda yapı uzun zaman kaldığı için boya katmanlarında yapısal çatlaklar oluşmuştur. Restoratörlerin ilk hedefi duvardan ve ya sıvadan kopmak üzere olan boya katmanlarının yeniden güçlendirilmesi ve sıva katmanına yapıştırılmasıydı. Dökülen sıvalar yeniden hazırlandı ve sıvandı. Derin çatlaklar olan alanlara sıvalar şırınga yardımıyla enjekte edildi. (Resim 9)

Resim 9.Sıva onarımı. Restorasyon aşaması



Sıvaların yeniden restorasyonu tamamlandıktan sonra kuruması için süre ayrıldı. Sıvaların kuruması aşamasında duvar resimlerinin yüzeyi mekanik yöntemle temizlendi. Küf mantarlarına rastlanan alanlarda organik çözücülerle dezenfeksiyonu yapıldı.

Mekanik temizlik çalışması tamamlandıktan sonra, duvar resimlerini güçlendirme amacıyla mersin balık tutkalı ve japon kağıdı yardımıyla yüzey güçlendirmesi aşaması uygulandı. (Resim 10)

Resim 10. Duvar resminin güçlendirme aşaması



Japon kağıdıyla boya katmanının sıvaya yapıştırılması aşaması gerekli alanlarda uygulandı. (Resim 11)

Resim 11. Restorasyon aşaması



Boyaların güçlendirme çalışması tamamlandıktan sonra eksik motifler hazırlandı ve sıva üzerine aktarıldı. (Resim 12)

Resim 12. Motif Tamamlama aşaması



Restorasyon ve konservasyonun ana prensiplerine esasen yapılan rötuş çalışmaları bir ton açık ve sulu boya yardımıyla yapıldı. (Resim 13)

Resim 13. Rötuş Aşaması



Aynalardan oluşturulan friz stalaktitlerin parça kayıpları kesilerek yeniden onarıldı. (Resim 14)

Resim 14. Restorasyon aşaması



Duvar resimlerinin güçlendirilmesi, dezenfeksiyonu ve tamamlamaları yaklaşık 3 ay sürdü. Zahmetli ve bilgi – beceri talep eden restorasyon ve konservasyon aşamaları başarıyla tamamlandı. (Resim 15 a,b,c,d)

Resim 15

a)



Restorasyondan Önce



Restorasyon sonra

b)



Restorasyondan Önce



Restorasyon sonra

c)



Restorasyondan Önce



Restorasyon sonra

d)



Restorasyondan Önce



Restorasyon sonra

4. SONUÇ

Yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmaları 8 ağustos 2013 yılında tamamlandı. Tarihi yapının içerisine nem alıcı cihazlar ve ısı ve nemölçer dataloggerler yerleştirildi. Uzman raporunda yapı için nem oranı %45-55, sıcaklığın ise 18-20 °C korunması önerildi. Tarihi yapılarda oluşabilecek biyolojik, kimyasal ve fiziksel bozulmaların engellenmesi ve durdurulması, sürekli ısı ve nem oranının dengelenmesi ile kontrol altına alınabilmektedir.

KAYNAKLAR

- АЛОСМАНОВА М. “Традиционные жилые дома города Шеки (XIX Век)”. Баку, s 8.
- AKYOL A. A, DEMİRCİ Ş, KADIOĞLU Y, TÜRKMENOĞLU A. “Zeugma Arkeolojik alanı A bölgesi. Duvar Resimleri analizleri: Birinci aşama”. Ankara, 2005. s 10.
- AZİZOV A. “Sivil Mimarinin Azerbaycan Hanlıkları Devrinden Önemli Örneği: Şekihanovlar Evi (Mimari ve Resim Üslubu Üzerine Bazı Görüşler). Ankara, 2013, s 362.
- ФАРМАКОВСКИЙ М. В. “Консервация и реставрация музейных коллекций”. Москва. 1947. s147
- ГАФАРОВА Г.. Стенные Росписи Азербайджанской Архитектуры 18-19 веков. (в контексте дизайнерского оформления). Баку, 2013. s 2
- ГАДЖИЕВА С. Х. “Дворцовые сооружения города Шеки”. АМІТ 3(20) 2012, s 16.
- İSABALAYEVA İ. “Ciddi qeza veziyyetinde olan “Şəkihanovlar evi” ilk tarixi görkəmine aktarılıp”. Qez. “Trend”, Bakı, 2 sentyabr, 2013.
- КЕРИМОВ К. “Стенная Роспись”. Баку: Язычы, 1983, s 3-5.
- RÖVŞEN İ. “Tarih Qarşısında Mesuliyet”. Şeki Belediyesi gazetesi. 2013